

BJÖRN WÄNGBERG

Det alienerade medvetandet

En studie av Descartes filosofi

Didymos texter i filosofi

Det alienerade medvetandet — En studie av Descartes filosofi

© 2018 Björn Wängberg & Didymos Bokförlag

Redigering: Tomas Malm

Målning på omslaget: *Vändpunkt* av Marie Wängberg

Porträttet av Descartes i inlagan: Efter en målning av den holländske porträttmålaren Frans Hals (ca 1582–1666). Oljemålningen på bilden är daterad till andra halvan av 1600-talet och finns numera i Louvren.

ISBN: 978-91-984767-1-2

Tryck: BoD — Books on Demand, Norderstedt, Tyskland 2018

Mer information om Didymos Bokförlag och dess anknutna författare finns på vår webbplats:

didymos-bokforlag.com

För detaljer gällande rättigheter med mera vänligen kontakta förlaget via dess webbplats.

René Descartes (efter en målning av Frans Hals)

Innehåll

Förord och allmänna anmärkningar	1
1 En livsimpuls vaknar	5
2 Metoden — en ny logik	23
3 Meditationes de prima philosophia	41
3.1 Första meditationen	42
3.2 Andra meditationen	50
3.3 Tredje meditationen	68
3.4 Fjärde meditationen	91
3.5 Femte meditationen	108
3.6 Sjätte meditationen	125
4 Särskilda teman	137
4.1 Tre slag av substanser	137
4.2 Relationen mellan kropp och själ	143
4.3 En rationalistisk kunskapsteori	152
Slutord och utblick	159
Referenser	163

Förord

Descartes betoning av intellektuell autonomi och hans tillit till att vi med vår tankeförmåga kan nå genuina insikter som transcenderar ett subjektivt tyckande har gjort ett djupt intryck på mig.

Detta förtroende som Descartes visar gentemot vår egen tankeförmåga bildar en viktig balanserande motvikt, såväl mot att i mer eller mindre allvarlig grad släcka ut vår egen tankeförmåga inför auktoriteter och experter, som mot att hamna i den idag närmast modeartade relativism som ofta försvaras som en oantastlig grundprincip för ett modernt och upplyst intellekt. Av idealbildande betydelse för mitt liv har även varit att Descartes inte föraktar utan tvärtom premierar det enkla och tydliga i det intellektuella livet, ett förhållningssätt som innebär ett motmedel mot att låta högrärande dunkelhet tillfredsställa förnäma strävanden.

Descartes belyser också på ett gripande sätt att allvarligt menade reflexioner över vårt medvetande — åtminstone som ett genomgångsstadium — naturligt leder till en radikal ensamhet, en alienation där alla enhetsband med omgivningen förtvinar och löses upp.

Följande rader är ett försök att presentera grunddragen i Descartes filosofiska arbete. Jag har valt att mer ingående

behandla den i mina ögon viktigaste filosofiska texten av Descartes: *Meditationes de Prima Philosophia*.

Jag vill också passa på att framföra mitt innerliga tack till förlagets redaktör, Tomas Malm, för en grundlig och skarpsynt läsning av min text. Tomas konstruktiva kritik har föranlett ett antal viktiga ändringar och tillägg i texten.

Björn Wängberg
Grödinge 2018

Allmänna anmärkningar

1. Jag funderade en tid på att ta mig friheten att bryta lite försiktigt mot det vanliga svenska språkbruket genom att ibland använda uttrycket *en idé av X* istället för det vanligare *en idé om X*. Med uttrycket 'en idé av X' skulle därmed menas just det *intelligibla innehåll* som definieras av termen X. Orden 'idé', 'idéer', etc, har i språket ofta en vidare innebörd av olika tankar och föreställningar kring någonting, som kanske kan relateras till termen X.

En idé om exempelvis dödsstraff kan innefatta olika tankar, såsom att dödsstraff kan försvaras moraliskt, att dödsstraff kan förvaras som ett avskräckande hot eller att dödsstraff i alla avseenden är förkastligt. En idé *av* dödsstraff skulle däremot vara just innebörden av ordet dödsstraff, varken mer eller mindre. Man kan i engelskan till exempel säga "I have a general idea of what capital punishment means, but I'm not so sure of all your ideas about it!" I engelskan finns alltså en distinktion mellan *an idea of X* och *an idea about X* som korresponderar mot det ovan sagda.

Trots allt valde jag, efter samråd med redaktören, att följa normala svenska språkriktighetsregler och konsekvent hålla mig till "idé om ...". Dock är det viktigt att hålla i åtanke att ordet *idé* vid läsningen av Descartes oftast behöver fattas i bemärkelsen *idé av*, *idea of*.

2. Alla översättningar till svenska från engelskspråkiga utgåvor av Descartes verk (på franska och latin) är mina egna.

Kapitel 1

En livsimpuls vaknar

Descartes initierar en ny viktig fas i det filosofiska tänkandets utveckling och han såg sig härmed förverkliga en gudagiven mission. Fullt på det klara med den väsentliga betydelse det har för hans kunskapsväg, bemödar sig Descartes om att göra sig tom på alla uppfattningar och tankevanor som han konsumerat utifrån, blivit inpräntad med från sin omgivning. Descartes är begeistrad, uppfylld av intentionen att genomgående stå på egen grund, att bygga sitt vetande uteslutande och strängt på egen självständig insikt.

Ett viktigt drag hos Descartes är att han låter det självmedvetna jaget bli utgångspunkt för hans filosofiska arbete; en avgörande tröskelupplevelse är för honom jagets gripande av sig självt. Men detta absolut evidenta självmedvetande leder samtidigt Descartes till en radikal ensamhet, avskärmning från världen. Det självmedvetna jaget finner sig inneslutet i sig självt och dess omedelbara vetande är strängt begränsat till jagets egna tillstånd, till det som upplevs och iakttas inom jagets sfär. Inte ens sinnesvarseblivningarna ger en äkta kommunikation med världen utanför. Icke desto

mindre ser sig Descartes förmögen att ur sina egna själsdjup arbeta fram ett genuint vetande om tillvarons allmänna beskaffenhet: Descartes är *rationalist*, en kunskapsteoretisk ståndpunkt som utsäger att genuin kunskap kan realiseras genom rent tankemässiga överläggningar oberoende av yttre erfarenheter.

Även om Descartes i hög grad initierar en ny filosofisk strömning finner vi, vilket jag tror kommer att framgå, djupgående beröringspunkter med Platon i Descartes tänkande (märkligt nog ger dock Descartes så vitt jag vet inga explicita referenser till Platon). Vidare: när Descartes framhåller att han tar avstånd från den skolastiska filosofin (och därmed från centrala teser hos Aristoteles) är flera av hans filosofiska resonemang i hög grad hållna i samma anda som skolastikerna och hans hävdade självständighet erfar märkliga bakslag när han påvisat sitt beroende av Gud.

*René Descartes*¹ föds den 31 mars 1596 i La Haye, en liten ort belägen femtio kilometer söder om Tours i nordvästra Frankrike.² Hans släkt var bildad och förmögen och tillhörde den lägre aristokratin.³ Släktens förmögenhet gjorde honom ekonomiskt oberoende för hela livet. Hans mor dör kort efter sonens födsel och Descartes blir uppfostrad av sin mormor. Den blivande filosofen visade sig vara ett sjukligt barn med en svaghet i lungorna och läkarna trodde

---

¹ *Red. anm.* Filosofens latiniserade namn är *Renatus Cartesius*, vilket man kanske känner igen från matematiken i och med termen ”cartesiskt koordinatsystem”. Descartes/Cartesius gav nämligen viktiga impulser till den analytiska geometrin (studiet av geometriska figurer via ekvationer) och introducerandet av koordinatsystemets metod i matematiken.

²A s.8

³B s.5

att han inte skulle uppnå vuxen ålder.⁴ Under skolåren fick han tillstånd att ligga kvar i sängen in på förmiddagen, en vana han bibehöll hela livet. Även under sina verksamma år brukade Descartes ligga kvar i sängen fram till klockan elva på förmiddagen: han ansåg morgontimmarna i sängen vara ytterst fruktbara för filosofiskt arbete.⁵ Åren 1606–1614 får han sin grundläggande utbildning i de olika vetenskaperna i en berömd jesuitskola i La Flèche nära Anjou, med en undervisning som i Descartes ögon visserligen var intellektuellt högstående men föråldrad och alltför präglad av den skolastiska filosofin.⁶

År 1618 tar Descartes värvning som frivillig officerskadett i en holländsk privatarmé i Breda under prins Maurice av Nassau.⁷ Under denna tid i Holland möter Descartes läkaren Isaak Beckman och de båda utvecklar en stimulerande vänskap varvid Descartes intresse på allvar vaknar för vetenskapliga och filosofiska frågeställningar.⁸ Sent i april 1619 beslutar sig Descartes för att istället ta värvning i en armé ledd av Maximilian I av Bayern och han beger sig ut på en längre resa för att anträda sin nya tjänst.⁹ På grund av den annalkande vintern med svåra väderförhållanden tvingas Descartes från och med november 1619 göra ett längre uppehåll i en liten by i Tyskland, förmodligen nära Ulm.¹⁰ Här ger ödet Descartes en period av, med avseende på hans innevarande levnadsfas, välsignelsebringande isolering och

---

⁴A s.8

⁵A s.19

⁶B s.5; A s.8

⁷B s.6; A s.9

⁸B s.6–7; A s.9

⁹A s.9

¹⁰B s.7–8

inåtvänd meditation och reflexion.

Vid den tiden var jag i Tyskland, dit jag lockats av de krig som ännu inte upphört; då jag från kejsarens kröning återvände till armén blev jag genom vinterns ankomst kvarhållen i ett kvarter, där jag inte fann något sällskap som förströdde mig; och då jag för övrigt lyckligtvis inte oroades av några bekymmer eller sinneshörelser, höll jag mig hela dagen inomhus, i ett varmt rum, där jag hade god tid att ägna mig åt mina tankar. (*Discourse II*; AT VI, 11)¹¹

Under denna introverta period av Descartes livsväg inleds den 10:e november 1619, i ett av en kamin uppvärmt rum (Poêle) i Ulm, ett gudabenådat dygn. Under dagen blir Descartes gripen, upprymd och begeistrad av tanken på projektet att grunda en ny art av vetenskap: *scientia mirabilis*, den underbara vetenskapen.¹² Descartes erfar härvid en vision om ett kunskapsarbete som kommer att inledas med en destruktion av allt enbart konsumerat vetande, uppfattningar och sätt att tänka som inte är burna av *självständig insikt*. Descartes formligen äcklas av upplevelsen att bara vara en produkt av sin omgivning, stöpt och formad av allt det som lärare och den allmänna uppväxtmiljön inpräntat i honom. Det gamla måste raseras! Därefter följer den konstruktiva fasen av ett metodiskt och systematiskt sökande efter de sanningar som är burna av jagets självständiga insikt. Vad som hägrar är en systematisk och enhetlig vetenskap genomträngd och buren av just denna kvalitet: evidensen hos det egna tänkandet.¹³

---

¹¹F s.34; A s.9

¹²B s.8

¹³B s.9, 11; A s.14

Under vintermånaderna i Ulm 1619/20 når sålunda Descartes fram till ett fröartat koncept om sin heliga mission. Men ett mer planenligt studiearbete och författarskap inleds först då Descartes flyttar till Holland 1628 efter ett antal år av resor i olika delar av Europa. Vad Descartes sökte i Holland var arbetsro, ensamhet.¹⁴ Med syfte att få förbli så inkognito som möjligt flyttade han ofta till olika platser i Holland och i sin korrespondens undviker han att ange en tydlig adress, förmodligen för att slippa besvärande besök.¹⁵

Natten som följde på den ödesmättade dagen den 10:e november genomlevde Descartes tre ödesmättade och symbolladdade drömmar, vilka skildras ingående av Adrien Baillet i *La Vie de Monsiuer Des-Cartes* (första kapitlet av första boken), en biografi om Descartes publicerad 1691. Förmodligen grundar Baillet sin redogörelse av drömmarna på tidiga anteckningsböcker av Descartes som man hittade bland kvarlåtenskapen i Stockholm kort efter hans död.¹⁶

I den mån vi kan lita på Baillet's respektive Descartes vittnesbörd om drömmarnas innehåll är det intressant att Descartes så i detalj kunde erinra sig drömmarnas innehåll efter att han vaknat. Jag har valt att tämligen detaljerat referera Baillet's redogörelse av Descartes drömmupplevelser och som skäl till att på detta sätt uppmärksamma "vad som bara är led i en dröm" vill jag anföra:

(i) Descartes själv betraktade drömmarna som mycket betydelsefulla och att de förmedlade ett budskap om hans livsuppgift.¹⁷ I hans ögon var drömmarna himmelska, and-

---

¹⁴B s.30; A s.10

¹⁵A s.10

¹⁶A s.9, 161

¹⁷A s.9–10

liga ingivelser.¹⁸ Resultatet av det dagslånga tankearbetet den tionde november 1619 som just skildrats ovan, och de tre intensiva drömmarna natten efter, var att ha övertygat Descartes om att han var given en gudomlig uppgift i det att grunda ett nytt filosofiskt system.¹⁹

(ii) Egenheter i drömmarnas innehåll är av intresse med tanke på vad Descartes skriver längre fram i livet. Beträffande det så kallade *drömmargumentet* i den första meditationen i *Meditationes* är det värt att uppmärksamma att den första och tredje drömmen är långa tämligen väl sammanhängande sekvenser av skeenden och att Descartes i den tredje drömmen tvivlar på om han drömmer eller är vaken. Faktum är (försåvitt vi kan lita på Descartes respektive Baillet's utsagor) att när han via sitt tvivel förstår att han drömmer så börjar han tolka sin dröm medan han ännu är i tillståndet av att drömma.²⁰ Virvelvinden i den första drömmen kan kopplas samman med att Descartes i den andra meditationen i *Meditationes* föreställer sig att under ångest falla ned i en virvelström.

Nu till Baillet's framställning av den dramatiska natten²¹:

När Descartes går till sängs efter den dagslånga meditationen är han upprymd och exalterad över tanken att ha funnit grundvalarna för ett "underbart system av vetande". Den första drömmen inleds med att Descartes gåendes på en gata blir attackerad av flera fantomer. Attacken skrämmer honom i sådan grad att han ser sig nödgad att gå över

---

¹⁸ A s.161

¹⁹ A s.10

²⁰ A s.161, 163

²¹ A s.9–10; 161–164